

**Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа им. Бавун-оол У.А. с. Элегест Чеди-Хольского кожууна РТ**

Согласовано
заместитель по ВР
Л.М. Кыргыз /Кыргыз Л.М./
«*31*» *август* 2024 г.

Утверждено
директор школы
Н.М. Гулун /Гулун Н.М./
приказом № *63* от «*30*» *август* 2024 г.

**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
«УЛУСЧУ УЖУРЛАР»
ДЛЯ 1 – 4 КЛАССОВ
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД**

Составитель программы
Оюн Маргарита Саян – ооловна
педагог дополнительного образования

с.Элегест 2024г.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Бирги класстын «Улусчу ужурлар» деп кичээлден дашкаар ажылдын ажылчын программазын Россия Федерациязынын «Россия школазы» деп ооредилге – методиктиг болуке, Тыва Республиканын ниити ооредилгезинин эге школанын Г.Д.Сундуйнун, «Улусчу ужурлар» 1-2 класстарга ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. Бо ажылчын программа эге школанын Федералдыг куруне стандарттарнын бадылаан Россия Федерациязынын ооредилге ямызынын 06.10.2009 чылда унгени №373 доктаалынга болгаш Федералдыг методкаттыжышкынын 08.04.2015 № 1/15 дугаарлыг протоколунга даянган.

1 ден 4 класстарга чедир сумелеп турар «Улусчу ужурлар» деп класстан дашкаар кичээлдин кол сорулгазы :1.Тыва уругларны бодунун чонунун депшилгелиг узел- бодалдарынга, ужурларынга, чанчылдарынга дууштур остурер, кижизидер.- 2. Уругну боду бодун ог- буленин толептиг толуга, чаагай чанчылдарынын салгакчызы мен деп чоруур кылдыр хевирлээр.

- 3. Чонунун сузуктуг ужурларын сеткилден хундулээр, медерээр, сагыыр, оске улуска тайлбырлап, дамчыдып, ол ышкаш хой националдыг чоннарнын культуразын ожаап чоруур кылдыр чанчыртырар.

Торээн черинге, чонунга, дылынга чоргаарланып , унелеп билир толду хевирлээр.

Программа тыва болгаш оске -даа Топ Азия улусунун 12 (60) чыл эргилделиг календарынга болгаш улусчу педагогиканын мозу- будуш талазы- биле эрте кижизидилге принципинге болгаш Тыва Республиканын ооредилге черлеринге кижинин сузуун болгаш мозу – шынарын кижизидип сайзырадырынын концепциязынга даянган «Кижини болуру. Чажындан, аът болуру кулунундан» деп улегер домак улусчу кижизидилгеге башкыларнын кол даяныр угланышкыны болур. «Улусчу ужурлар» - деп класстан дашкаар кичээлди ооренип тургаш уруг дараазында чуулдерни билип алыр :

- бодунун чугле кады торээн кижилерин эвес, а хан торээннерин билир, оларны хундулээр ужурлуг деп чуулду билир:

- чоннун чанчылдарын сагып билир;

- Тыва чоннун азырап чоруур мал-маганын таныыр, оларнын харназынын тодарадып ыглап билир турар

- Торээн черинин тоогун, черинин дугайнда тоогу чугааларны чыып билир;

- Чугле торээн чону эвес, а кожа – хелбээ чоннар, торел чоннары, оларнын культуразын, национал байырлалдарын, дылын дугайнда билип алган турар;

- Ог, аал, кодан, «Тос чузун мал», «Чон, чер, дыл», «Кожа чоннар, Торел чоннар», дугайнда билигни долузу – биле алган турар. Класс бурузунге 34 шак бердинген. Ниити шактын санынче экскурсиялар, оюннар, моорейлер, ужуражылга шактары шак кирип турар. Эге класстарга «Ниити билиглер» болгаш «Эртемнер харылзаазы база бердинген». Программаны Сундуй Галина Донгаковнанын удуртулгазы биле А.С.Кечил-оол, Ч.Д.Сарыгларнын «Улусчу ужурлар» деп шенелделиг ооредилге эртемнинин 1- 4 класстарга тургускан чижек программазы - биле тургускан.

«Улусчу ужурлар» программанын шингээткенинин планнаттынган туннелдери : -Билип алган билиглерин, чоннун ажыглап чораан улегерин херек кырында амыдыралга ажыглаары. Школа иштинге эртип турар моорейлерге ажыглап киржири.

-Личностуг (бот-тускайлан онзагайы) Уругларнын сагыжы ак, угаан-медерели сайзырангай, топтуг – томаанныг аажы -чаны хевирлеттинер. Чоннун сагып чораан чаагай чанчылдарын унелеп билир, ону сагып, амыдыралга ажыглап шыдаар кижилер болуп кижизиттинер. Дыл – домаа, аажы-чаны, сеткил сагыжы ак, биче сеткилдиг, дузааргак, хундулээчел, уруг хевирлеттинер.

МЕТАПРЕДМЕТТИГ ТУННЕЛДЕР

- Чугаалажып турар кижизин дыннап билири, чугааны кылып шыдаар, кижилер бурузу бодунга хамаарышкан бодалдыг, ону илередир эргелиг деп чуулду билип, унелеп билиринге белен.

- Бодунун бодалын илередип, ол дээш туржуп шыдаар узел- бодалдыг болуру;

- Сорулганы салгаш ону чедип алырынын аргаларын тодарадып шыдаары;

- Бодунун болгаш долгандыр турар кижилернин аажы – чанын шын унелеп билири.

ПРЕДМЕТТИГ (ЭРТЕМГЕ ХАМААРЫШТЫР ТУННЕЛДЕР)

- Уругларны чугаа культуразынга болгаш чугаалажып билиринге ооредир.
- Улустун чаагай чанчылдарын сеткилинден хундулээр, сагып билир, Тайылбырлап билир, оске улуска дамчыдып чоруур кылдыр ооренген
- Болушкуннарны бодамчалыг сайгарылгага даянып , дамчыдып билир.

1 класс «Улусчу ужурлар»

№	Т Е М А З Ы	ША ГЫ	ПЛАНАТ ТЫНГАН ХУНУ	ЭРТТИРЕР ХУНУ
1	Бистин ог – булевис 1. Кады торээн кижилер 2. Ада-торели алдын, ие торели-монгун 3. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри 4. Чоок торел улус	4	03.09.2024 10.09.2024 17.09.2024 24.09.2024	
2	Ог – чуртгаар чер 1. Малчыннар оглери 2. Ог ужурлары 3. Огнун эт- севи 4. Ог херекселдеринин ужурлары 5. Тыва оглер. Хогжумнуг кичээл	5	1.10.2024ч. 08.10.2024ч 15.10.24ч. 22.10.2024ч	
3	Бистин бажынывыс 1. Бажын дугайында 2. Бажын кижилернин кол эдилели 3. Эжик аксында идиктер	3	05.11.2024ч 12.11.2024ч 19.11.2024ч	
4	Аал дугайында 1. Аал коданы 2. Аал ужурлары	2	26.11 2024ч 03.12.2024ч	
5	Мал-маган- тываларнын амыдыралынын дозу 1. Чурттун кол ажыл – агыйы 2. Дузааргакпай (Хогжумнуг кичээл) 3. Инек дугайында 4. Инектин эскериглер 5. Инекти назы- харын барымдаалап адаары 6. Хогжумнуг кичээл –Шилги бызаам 7. Сарлык дугайында	14	10.12.2024ч 17.12.2024ч 24.12.2025ч 14.01.2025ч 21.01.2025ч 28.01.2025ч 04.02.2025ч	

	8. Иви мал 9. Ивинин назы- харынын, адынын хуваалдазы 10. Иви ызызы 11. Аьт 12. Ошку. 13. Хогжумнуг кичээл (Ме-ке-ке) 12. Теве 13. Хой малым 14. Хойнун назы – хары,аттары		11.02.2025ч 18.02.2025ч 04.03.2025ч 11.03.2025ч 18.03.2025ч 01.04.2025ч 08.04.2025ч 15.04.2025ч 22.04.2025ч 29.04.2025ч	
6	Найыралдыг ог-буле 1. Найырал – унелиг чуул 2. Сайзанаг 3. Улуг эргек 4. Арбай-хоор (Хогжумнуг кичээл) 5. Куштуг чурт 6. Бистин Тыва (Хогжумнуг байыр)	6	06.05.2025ч 13.05.2025ч 20.05.2025ч	
	Ниити шагы	34		

2 класс «Улусчу уjurлар»

№	Т Е М А З Ы	ША ГЫ	ПЛАНАТ ТЫНГАН ХУНУ	ЭРТТИРЕР ХУНУ
1	Чанчыл чаражы 1. Этикет 2. Ог – булеге ээлдек болуру 3. Дунмам (Хогжумнуг кичээл) 4. Назын хундузу 5. Чурттун толдер 6. Ээлдек чугаа уjurлары	6	03.09.2024ч 10.09.2024ч 17.09.2024ч 24.09.2024ч 01.10.2024ч 08.10.2024ч	
2	Рольдарга чарып алгаш ойнаар 1. Таныжары 2. Таныштыары 3. Янзы- буру чугаа уjurлары 4. Кижинин даштыкы хевирин чугаа- биле дамчыдар	4	15.10.2024ч 22.10.2024ч 05.11.2024ч 12.11.2024ч	
3	Кижинин чаражы – будужунде 1. Оол кижинин 2. Эр кижинин чангыс состуу 3. Эр кижинин нууру 4. Кыс кижинин 5. Электей бээр (Хогжумнуг кичээл) 6. Бичии кижинин оске огже (б ажынче) кирерде сагыыр уjurлары 7. Шырай ужуру, кылаш уjurлары 8. Шимчээшкин уjurлары, чодуреринин уjurлары 9. Синмиреринин уjurлары, азырарынын уjurлары	24 1 1 1 1 1 1 2 2 2 2 1	19.11.2024ч 26.11.2024ч 03.12.2024ч 10.12.2024ч 17.12.2024ч 24.12.2024ч 14.01.2024ч 21.01.2025 28.01.2025ч 04.02.2025ч 11,18.2025ч 04.03.2025ч 11.03.2025ч	

10. Оош эде берзе,оске кижинин херекселинге дегбезинин ужурлары	1	18.03.2025ч	
11. Ынак авамга (Хогжумнуг кичээл)	1	01.04.2025ч	
12. Чанчыл чарашта – чоргаар,кижи экиде – дыш	1	8,15.04.25ч	
13. Салгакчы бис (Хогжумнуг кичээл)	1	22,29.04.25	
14. Суурга (Номчуур)	1	06.05.2025ч	
15. Оореникчээ (Шээжилээр)	1	13.05.2025ч	
16. Бичии салаа (Тыва улустун тоолу)	1	20.05.2025ч	
Ниити шагы	34		

3 класс «Улусчу ужурлар»

№	Т Е М А З Ы	ША ГЫ	ПЛАНАТ ТЫНГАН ХУНУ	ЭРТТИРЕР ХУНУ
1	Бойдус чаялгазы 1. Бойдуска тыв кижинин онзагай хамаарылгазы 2. Чер ужурлыры 3. Аржаан ужурлары 4. Танды-Уула (Ыткыр номчулга)тоожудан узунду 5. Торээн суурум онзагай черлери 6. Кызыл – Мажалык (шээжилээр) 7. Ак-Довурак (Ыткыр номчулга) 8. Тыванын каас чаражы 9. Бедик даглыг мээн Тывам(Ыткыр номчулга) 10. Бойдус халаптары	10 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	03.09.2024ч 10.09.2024ч 17.09.2024ч 24.09.2024ч 01.10.2024ч 08.10.2024ч 15.10.2024ч 22.10.2024ч 05.11.2024ч 12.11.2024ч	
2	Тыва кижинин унуш-озумелге хамаарылгазы 1. Онза ырлыг ураанхайлар 2. Ыяш ужурлары 3. Ыдык ыяштар 4. Тел ыяшка чалбарыг 5. Бай ыяшка чалбарыг 6. Хам дытка чалбарыг 7. Тараа (Ыткыр номчулга) 8. Тыванын чем унуштери 9. Чыжырганам чараш (Хогжумнуг кичээл)	9 1 1 1 1 1 1 1 1 1	19.11.2024ч 26.11.2024ч 03.12.2024ч 10.12.2024ч 17.12.2024ч 24.12.2024ч 14.01.2025ч 21.01.2025ч 28.01.2025ч	
3	Чуглуг куштар 1. Куштар дугайында,куштар - медээчилер 2. Ыдык сурлуг куштар 3. Камгалалдыг куштар 4. Дуруяалар – эжеш куштар. Куу куш	4 1 1 1 1	04.02.2025ч 11.02.2025ч 18.02.2025ч 04.03.2025ч	
4	Танды кежии 1.Тыванын ан – мени 2. Анчы кижинин сагыыр ужурлары	3		

	3. Танды ээзинин чагыы (Ыткыр номчулга)			
5	Чыл, ай, хонук саналгазы 1. Чыл календары 2. Чылдар аттарын улээни (Кыдыт улустун тоолу) 3. Ай санаашкыны, хонук санаашкын, хун дугайында	3 1 1 1	11.03.2025ч 18.03.2025ч 01.04.2025ч	
6	Ак-кок хемнин кижилери 1. Суг амыдыралдын судалы 2. Арыкчыгаш (Хогжумнуг кичээл) 3. Сут-Хол,Тере-Хол,Бии-Хем (Ыткыр номчулга) 4. Чаашкын чагдырары. 5.Чоннун эскериглери. Бойдус камгалалы.	5 1 1 1 1 1	01,08.2025ч 15.04.2025ч 22,29.2025ч 06.05.2025ч 13,20.2025ч	
	Ниити шагы	34		

23. Тун – пайырам (хакас улустун тарак дою)	1	04.03.2025ч	
24. Сурхури (чуваш улустун чаачыл байырлалы).	1	11.03.2025ч	
25. Масленица (христиан байырлалы).	1	18.03.2025ч	
26. Пасха (христиан байырлалы).	1	01.04.2025ч	
27. Родительский день (Торелдер хуну)	1	08.04.2025ч	
28. Рождество хуну (христиан байырлал)	1	15.04.2025ч	
29. Ртвели (виноград байырлалы).	1	22.04.2025ч	
30. Ховен байырлалы (узбек улустун байырлалы).	1	29.04.2025ч	
31. Манас (кыргыз улустун байырлалы). Манас (эпостан узунду).	1	06.05.2025ч	
32. Тюльпаннар байырлалы (ортааккы Азия чоннарынын байырлалы).	1	13.05.2025ч	
33. Иван купала байырлалы (Прибалтика чурттарынын болгаш славян чоннарнын байырлалы).	1	20.05.2025ч	
34. Татьянанын хуну (студентилер байырлалы)	1	20.05.2025ч	
Ниити шагы	34		

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРАЛАР

1. Абдулатипов Р.Г. Природа и национального «Я» - М.; Мысль, 1991 г.
2. Аракчаа Л. Экология тыва чоннун езу – чанчылдарында, Тыванын аныяктары, 1992, апрель 30
3. Бардина П. Сибирские обычаи: Поверья, заговоры, обереги – Томск, 1992 г
4. Вайнштейн СюИю Историческая этнография тувинцев.- М. 1972 г.
5. Виноградов Г.С .Народная педагогика – Иркутск, 1926г.
6. Кенин- Лопсан М.Б. Тыва чоннун бурунгу ужурлары. Кызыл – 1994 г.
7. Курбатский Г.Н. Тувинские праздники Кызыл-Ленинград 1970г.
8. Матпаадыр – Кызыл 1991 г.
9. Мижит Э. Бузундулар. Кызыл, 1992ч.
10. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хогжулдези. Кызыл, 1984ч.
11. Эргеп М. Бойдустун шаажылалдары. Шын 1992, октябрь 1.
12. Сундуй Г.Д.- ажылдары.